

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of the Faculty of Divinity of Çukurova University

Cilt / Volume: 23 • Sayı / Issue: 2 • Aralık / December 2023 • 206-222

e-ISSN: 2564-6427 • DOI: 10.30627/cuilah.1346561

ANADOLU SEFERLERİYLE KAHRAMANLAŞAN BİR ABBÂSÎ DEVLET ADAMI: ALİ B. YAHYÂ eL-ERMENÎ (Ö. 249/863)

An Abbasid Statesman Who Became a Hero with His Anatolian Campaigns: 'Alî b. Yahyâ al-Armanî (d. 249/863)

Enes Ensar ERBAY

Dr., Sakarya, Türkiye

ensarerbay@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4518-2392>

Selahattin POLATOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları
Bölümü, Malatya, Türkiye

Assist. Prof., İnönü University, Faculty of Theology, Department of Islamic History
and Arts, Malatya, Türkiye

selahattinpolatoglu@gmail.com <https://orcid.org/0000-0001-7322-9496>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/ Received: 20.08.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 24.12.2023

Yayın Tarihi/Published: 31.12. 2023

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Enes Ensar Erbay -Selahattin Polatoğlu)

Telif/Copyright: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Published by Çukurova University Faculty of Divinity, 01380, Adana, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

ANADOLU SEFERLERİYLE KAHRAMANLAŞAN BİR ABBÂSÎ DEVLET ADAMI: ALİ B. YAHYÂ el-ERMENÎ (Ö. 249/863)

An Abbasid Statesman Who Became a Hero with His Anatolian Campaigns: ‘Alī b. Yahyā al-Armanī (d. 249/863)

Öz

Ali b. Yahyâ el-Ermenî (ö. 249/863), Halife Me'mûn'un (ö. 218/833) son yıllarında tarih sahnesine çıkmış, iki dönem Mısır vali naibi ve bir süre bizzat valilik, birer dönem de Sugûrüşâm ve Ermeniye-Azerbaycan valiliği yapmıştır. O, Halife Müstaîn'in (248-252/862-866) ilk yıllarına kadar Anadolu topraklarına çok sayıda sefer düzenlemiş, bunun yanında Abbâsî Devleti'nin idarî teşkilatında görev almış ve ayrıca diplomatik faaliyetler yürütmüş önemli bir devlet adamıdır. O, bu çerçevede geniş yetkileri olduğu anlaşılan tarihî bir şahsiyettir. Kariyerinin henüz başlarında Ermeniye bölgesinde siyasî açıdan aktif biri olduğu anlaşılan ancak hayatı hakkında kaynaklarda oldukça az bilgi bulunan Ali b. Yahyâ, Abbâsî tarihi için mühim birtakım icraatlar üstlenmiştir. Bu makale, Ali b. Yahyâ'nın etnik kökenini, idarî, askerî ve diplomatik konumunu ele almaktadır. Erken dönem tarih kaynaklarında da kayıt altına alınan bu konum, onun halk muhayyilesinde bir tür kahraman portresine oturtulduğu noktada kayda değer birtakım argümanlar sunmaktadır. Tüm bu faaliyet ve muhayyileyle ilgili unsurlar, çalışmada üzerine yoğunlaşılacak temel hususlar arasında yer almaktadır. Bu çalışma, Anadolu toprakları üzerindeki Abbâsî-Doğu Roma mücadelesinde aktif rol alan ve bunun neticesinde kahramanlaşan bir tarihî şahsiyetin İslâm tarih kaynaklarında yansıtılma biçimini ortaya çıkararak alana katkı sunma amacındadır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Abbâsî Devleti, Doğu Roma İmparatorluğu, Anadolu, Ermeniler.

Abstract

‘Alī b. Yahyā al-Armanī (d. 249/863) appeared on the stage of history in the last years of Caliph al-Ma'mūn (d. 218/833) and served as deputy governor of Egypt for two terms, as governor himself for a while, and as governor of Sugūr al-Shām and Armenia-Azerbaijan for one term each. He is an important statesman who organised many campaigns in the Anatolian lands until the early years of Caliph al-Mustaîn (248-252/862-866), served in the administrative organisation of the Abbasid state and also carried out diplomatic activities. He is a historical figure who is understood to have had extensive powers in this context. ‘Alī ibn Yahyā, who is believed to have been politically active in the Armenia region at the very beginning of his career, but there is very little information about his life in the sources. In addition, he undertook some important actions for Abbasid history. This article analyses ‘Alī ibn Yahyā al-Armanī's ethnicity and his administrative, military and diplomatic actions. This position, recorded in early historical sources, provides some remarkable arguments that he is portrayed as a kind of hero in the public imagination. All these activities and elements related to the imagination are among the main issues that the study focuses on. This study aims to contribute to the field by showing how a historical figure who played an active role in the Abbasid-Eastern Roman struggle in Anatolia, and thus became a hero, was reflected in Islamic historical sources.

Keywords: Islamic History, Abbasid Caliphate, Eastern Roman Empire, Anatolia, Armenians.

GİRİŞ

Ali b. Yahya'nın valilik görevlerinde bulunduğu dönem, Abbâsîlerin Sâmerrâ devrine denk düşmektedir. Bu dönemde Abbâsîler merkezde yaşanan iktidar mücadeleleri sebebiyle siyasî, askerî ve malî açıdan büyük bir güç kaybına uğramış, buna bağlı olarak merkeze uzak bölgelerde bağımsız veya yarı bağımsız devletler ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda dış ilişkilerde pek varlık gösterilememiş, bununla birlikte Halife Mütevekkil döneminde (232-247/847-861) Anadolu'da Bizans'a karşı yürütülen mücadele hız kazanmış ve pek çok sefer düzenlenmiştir. Nitekim bu seferlerin birçoğu ise Ali b. Yahyâ tarafından gerçekleştirilmiştir. Onun bu seferlerde elde ettiği başarının kendisinin bir kahraman olarak anılmasına sebep olduğu çalışmanın ana konusunu teşkil etmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın ilk bölümü Ali b. Yahyâ'nın kökeni ve hayatına dair temel bilgilere, ikinci bölümü idarî-bürokratik kariyerine, üçüncü bölümü Anadolu sathında Doğu Roma üzerine düzenlediği akınlara, dördüncü bölümü ise bu vazifelerin bir neticesi olarak muhayyilelerde yer edinen kahraman tasavvuruna odaklanmaktadır.

Klasik kaynaklarda Ali b. Yahyâ hakkındaki derli toplu bilgilere ulaşmak oldukça zordur. Abbâsîlerin ikinci asrının ilk yarısında öne çıkan bu tarihî şahsiyeti ve etrafındaki dünyayı aydınlatmak için öncelikle söz konusu zaman dilimini ele alan kroniklere başvurulmuştur. Bu bağlamda Ya'kûbî (ö. 292/905'ten sonra), Taberî (ö. 310/923), Sûlî (ö. 335/946) ve Mes'ûdî'nin (ö. 345/956) eserlerinde yer alan detaylı veriler bu çalışmanın omurgasını oluşturmuştur. Konu itibarıyla geç döneme ait tarihçilerden İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) ve Sibt İbnü'l-Cevzî (ö. 654/1256) ise Ali b. Yahyâ'nın şahsına ve faaliyetlerine odaklanmaları ve bir yorum çerçevesinde yaklaşımları cihetiyle kayda değerdir. Ali b. Yahyâ'nın Mısır'da vali naibi ve bir süre doğrudan vali olarak bulunması, Kindî (ö. 350/961) ve İbn Tağrîberdî (ö. 874/1470) gibi bölge tarihçilerinde ona dair ayrıntıların yer almasını sağlamıştır. O, Anadolu üzerine düzenlediği seferler bağlamında Musullu Ezdî (ö. 334/945-46) ve Halepli Azîmî (ö. 556/1160-61[?]) gibi yerel tarihçilerin de andığı bir isim olmuştur. Çağdaş araştırmalarda Ali b. Yahyâ üzerine sadece Ubeyd'e ait bir makaleye¹ rastlanmıştır. Bu çalışmada Ali b. Yahyâ'nın idarî ve askerî faaliyetleri kronolojiden sapmadan özetle ele alınmıştır. Kaynaklar mukayese edilmemiş ve kahramanlık imgesi üzerinde yeterince durulmamış olması bu çalışmanın zayıf noktalarındandır. Bunun yanı sıra İslam tarihi ve kültürüne ilişkin çeşitli ansiklopedilerde Ali b. Yahyâ'ya yer verilmemiş olması bu çalışmayı gerekli kılan nedenlerin başında gelmektedir.

1. KÖKENİ, ADI, AİLESİ VE HAYATINA DAİR TEMEL BİLGİLER

Ali b. Yahyâ'nın 'el-Ermenî' nisbesinden dolayı Ermeni olduğu düşünülse de onun Ermeni kökenli bir Hıristiyan olup sonradan mı Müslüman olduğu veya Ermeniye bölgesinde iskân edilen Müslüman kabileler içerisinde mi yer aldığı problem olma özelliğini korumaktadır.² Kaynaklarda Ali b. Yahyâ'nın 'Ermenî' olarak anılmasını açıklayan doğrudan bir sebep zikredilmemektedir. Elbette ki ailesine dair fazla bir bilginin bulunmaması bu tartışmanın temelini teşkil etmektedir. Babası Yahyâ dışında ataları hakkında herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Yahyâ isminin Abbâsî döneminde Hıristiyanlar arasında yaygın biçimde kullanıldığı bilinmektedir.³ Bunun yanı sıra Ali b. Yahyâ'nın üç oğlu olduğunu söylemek mümkündür. Oğullarından Muhammed ve Hüseyin, kaynaklarda babalarının vefatından sonraki süreçte anılmakta olup onlar da askerî sıfatlarıyla çeşitli gazalara iştirak etmişlerdir.⁴ Hasan isminde bir diğer oğlu daha olduğu kuvvetle muhtemeldir. Zira o, Ebü'l-Hasan künyesi ile anılmaktadır.⁵ Ancak Hasan hakkında kaynaklarda

¹ Taha Hudar Ubeyd, "el-Kâid Ali b. Yahyâ el-Ermenî (249/863) ve Devruhu'l-Harbî ve'l-İdârî", *Mecelletü Ehbâs Külliyyeti't-Terbeviyyeti'l-Esâsiyye* 11/4 (2012), 324-338.

² Onu "Ermeni asıllıdır" şeklinde vurgulayan sadece bir kaynağa rastlanmaktadır: Ebü'l-Mehâsin Yûsuf İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, thk. Muhammed H. Şemseddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1992), 2/335.

³ Ebü Osmân Amr b. Bahr el-Câhız, *el-Buhalâ*, thk. Taha el-Hâcirî (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1981), 102.

⁴ Ebü Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, thk. Abdülemir Mühennâ (Beyrut: eş-Şeriketü'l-İlmî li'l-Matbûât, 1431/2010), 2/478; Ebü Ca'fer Muhammad b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Meârif, 1387/1967), 9/319, 325.

⁵ İbrâhim b. Muhammed el-Beyhakî, *el-Mehâsin ve'l-mesâvî* (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), 581; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 2/299.

herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Kendi isminin Ali, oğullarının isimlerinin Hasan, Hüseyin ve Muhammed olarak kaydedilmesi, ilk bakışta onun ve ailesinin Ehl-i Beyt sevgisi taşıdığı izlenimini uyandırmaktadır. Ali b. Yahyâ'nın doğum yeri ve tarihi de tespit edilememektedir. Ubeyd, onun Arap ve Müslüman bir bölgede yetiştiğini ifade etse de⁶ bu konuda herhangi bir kaynağa atıfta bulunmamaktadır. Kaynaklarda adının ilk kez 214 (829-30) yılında geçmiş olmasından⁷ hareketle hicrî 2. asrın sonlarında (miladî 9. asrın başlarında) doğduğu tahmin edilebilir.

Abbâsî devleti içinde askerî kabiliyetinden ötürü istihdam edilen diğer bazı komutanlardan da Ermenî nisbesi taşıyanlar bulunmaktadır. Bunun yanında Kafkas halklarının - özellikle Hazarların- ve Ermenilerin İslam ordusunda görev aldıkları belirtilmektedir.⁸ Abbâsî Devleti'nde toplumun çeşitli dinî ve etnik gruplardan meydana geldiği göz önünde bulundurulduğunda Ali b. Yahyâ'nın da henüz Müslüman olmuş bir komutan olarak istihdam edildiğini düşünmek mümkündür. Bu çerçevede Halife Mütevekkil'in Sâmerrâ yakınlarında kurduğu şehir olan Ca'feriyye'de öldürüldüğü gecenin sabahında Acem ve Ermenî gibi farklı etnik kimliklere sahip kimselerin halifeyi öldürenleri cezalandırmak için meydana toplandıklarına dair rivayet,⁹ yukarıdaki kanaati destekler niteliktedir.

Ali b. Yahyâ ile ilgili ilk tarihî kayıt, 214 (829-30) yılına denk düşmektedir. Buna göre Halife Me'mûn (198-218/813-833), Hâlid b. Yezîb b. Mezyed'i (ö. 230/845) Ermenîye bölgesine vali olarak atamış,¹⁰ bir süre sonra Hâlid'e karşı bölgede kabile çatışması kaynaklı bir isyan patlak vermiş, bunun neticesinde Hâlid pek çok kimseyi tutuklamıştır. Tutuklanıp hilâfet merkezine, akabinde Mu'tasım'ın bulunduğu bölgeye gönderilenler arasında Ali b. Yahyâ'nın da olduğu ve onun belli bir süre sonra Mu'tasım'ın maaşlı askerleri arasında yer aldığı kaydedilmektedir.¹¹ Kronikler arasında ilk rivayetlerin Ya'kûbî'nin eserinde yer alması tesadüf olmamalıdır. Zira onun dedesi olduğu tahmin edilen Vâzih'in Ermenîye ve Azerbaycan bölgesine vali olarak atandığı bilinmektedir.¹² Bunun yanı sıra Ya'kûbî'nin Ermenîye bölgesine ilişkin haberleri kaydetmeyi önemseydiği ve kitabın hacmine oranla genişçe yer tuttuğu görülmektedir.

Ali b. Yahyâ'nın Ermenîye bölgesini bilmesi, isyanların bastırılmasında da askerî açıdan makul bir seçenek olarak burada istihdam edilmesini sağlamış olmalıdır. Bu çerçevede Bâbek (ö. 223/838) isyanının bastırılmasından sonra Ali b. Yahyâ'ya dair rivayetlerin tekrar zikredildiği görülmektedir. Buna göre Abbâsî devletinin ileri gelen komutanlarından olan Afşin (ö. 226/841), Versân¹³ bölgesinde 223 (837-38) yılında isyana kalkışan Muhammed b. Ubeydullah el-Versânî üzerine isyanı bastırması için Menkeçûr'u¹⁴ göndermiştir. Bununla birlikte Ali b. Yahyâ, Versânî'yi itaate çağırmıştır. Yerel bir idareci olarak söz konusu olayın çözülmesinde görev aldığı anlaşılır.

⁶ Ubeyd, "Ali b. Yahyâ el-Ermenî", 325.

⁷ Ya'kûbî, *Târîh*, 2/422.

⁸ M. A. Shaban, *Islamic History: A New Interpretation II A.D. 750-1055 (A.H. 132-448)* (Cambridge: Cambridge University Press, 1976) 77-78; Alison Vacca, "Nisbas of the North: Muslims from Armenia, Caucasian Albania, and Azerbaijan in Arabic Biographical Dictionaries (4th-7th centuries AH)", *Arabica* 62 (2015), 547.

⁹ Taberî, *Târîh*, 9/229.

¹⁰ Bölgede 212-217 (827-833) yıllarında valilik yapmıştır. Mu'tasım ve Vâsık zamanında iki kez daha aynı göreve atanmıştır. Ümit Eskin, *Abbâsiler Döneminde Valilik* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2022), 337.

¹¹ Ya'kûbî, *Târîh*, 2/422. Olayın ayrıntısı şu şekildedir: İtaate yanaşmayan Sanâriye isimli Hıristiyan topluluk, Muhammed b. Attâb tarafından boyun eğdirilmeye zorlanmış, evvelâ kendilerine eman verilip sonra üzerlerine yürünmüştür. Sanâriye ile birlikte Kayslılar da Hâlid'e baş kaldırmıştır. Bastırılan isyanda Ali b. Yahyâ da esir edilmiştir. Burada Ali b. Yahyâ'nın bu olayda Sanâriye'nin mi yoksa Kays kabilesinin mi safında yer aldığı tam olarak anlaşılmamaktadır. Sanâriye Mütevekkil zamanında 239 (853) yılında itaatten çıkmış, bu yüzden liderleri (*sâhib*) Bâbü'l-âmm'e de idam edilmiştir. Taberî, *Târîh*, 9/196. Bu isyan hakkında geniş bilgi için bk. Ya'kûbî, *Târîh*, 2/453-454.

¹² Eskin, *Valilik*, 335-336. Yâkûbî'nin soyu ve etnik kimliği hakkındaki tartışmalar için bk. Kevser Beyazyüz Sipahioğlu, "Ya'kûbî", *Bağdat'ın Ünlü Tarihçileri*, ed. Nahide Bozkurt (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 101-103.

¹³ Bölge, Azerbaycan'ın sınırının bitiminde olarak kaydedilmektedir. Vâdiürres ve bu bölge arasında iki fersah, Beylekân ile yedi fersah bulunmaktadır. Mervân b. Muhammed döneminde inşa edildiği ve kale olarak tahkim edildiği anlaşılmaktadır. Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemül-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1995), 5/370-371. Günümüzdeki konumu ise Azerbaycan'ın İran sınırında Aras nehri üzerinde bir noktaya tekabül etmektedir. <https://althurayya.github.io/> (erişim: 28 Nisan 2023).

¹⁴ Afşin'in Azerbaycan'a vekaleten vali tayin ettiği akrabası Menkeçûr el-Uşrûsenî bu olaydan bir yıl sonra isyan etmiştir. Bu gelişmeden Afşin de sorumlu tutulmuştur. Menkeçûr'un üzerine Boğa el-Kebîr gönderilmiş, neticede mağlup olmuş ve 225 (839) yılında Sâmerrâ'ya getirilip hapsedilmiştir. Taberî, *Târîh*, 9/102-103.

Ali b. Yahyâ, Versânî için Mu'tasım'dan emân aldıktan sonra onu alıp Sâmerrâ'ya -225'in Muharrem'inde¹⁵ (12 Kasım-11 Aralık 839)- getirmiştir.¹⁶ Bu olay Ali b. Yahyâ'nın kendi yurdunda Abbâsîlere başkaldırmış bir savaşçının devlet hizmetine girmesinde etkili ve başarılı olduğunu göstermektedir.

Ali b. Yahyâ'nın siyasî, idarî ve askerî alanlarda gerçekleştirdiği tüm hareketlilik aşağıdaki tablo üzerinde gösterilmiştir:

Yıl	Dönem	Görev	Faaliyet
223 (837-38)	Mu'tasım	Askerî	Versân bölgesindeki isyanın bastırılması
226-229 (841-843)	Mu'tasım-Vâsık	İdarî	Mısır'da Eşnâs'ın naibi olarak valilik
234-235 (849-850)	Mütevekkil	İdarî	Mısır'da İtâh'ın naibi olarak ve sonra bizzat valilik
236-247 (850-861)	Mütevekkil	İdarî	Sugûruşşâm valiliği
236 (850-51)	Mütevekkil	Askerî	Doğu Roma üzerine yaz seferi
237 (851-52)	Mütevekkil	Askerî	Doğu Roma üzerine yaz seferi
238 (852-53)	Mütevekkil	Askerî	Doğu Roma üzerine yaz seferi
239 (853-54)	Mütevekkil	Askerî	Doğu Roma üzerine yaz seferi
241 (855-56)	Mütevekkil	Askerî	Doğu Roma üzerine yaz seferi
241 (856)	Mütevekkil	Diplomatik	Esir mübadelesi
242 (856-57)	Mütevekkil	Askerî	Doğu Roma üzerine yaz ve kış seferi
245 (859)	Mütevekkil	Askerî	Doğu Roma üzerine yaz seferi
246 (860)	Mütevekkil	Askerî	Doğu Roma üzerine sefer
246 (860-61)	Mütevekkil	Diplomatik	Esir mübadelesi
247 (861)	Mütevekkil	Askerî	Doğu Roma üzerine sefer
248 (862-63)	Müstaîn	İdarî	Ermeniyeye ve Azerbaycan valiliği
249 (863)	Müstaîn	Askerî	Doğu Roma ordusuyla girdiği son savaş

Tabloda kayıtlı bulunan görev bilgilerinden hareketle askerî hizmetlerin, Ali b. Yahyâ'nın kariyerinde belirgin bir yer taşıdığı anlaşılmaktadır. Tarih sahnesine çıkışı da yine bu alanla doğrudan ilgilidir. Bu durum, onun asker olarak yetişmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir. Bu çerçevede o, Ermeniyeye bölgesinde yetişmiş, buranın önde gelen asker elitlerinden olabilir. Valiyken savaş icra etmesi, bir tür vali-asker pozisyonunu taşıdığını, esasen görev tanımının sınırlayıcı bir kapsam içermediğini göstermektedir.

2. VALİLİK GÖREVLERİ

Ali b. Yahyâ'nın idarî görev üstlendiği ilk yer olan Mısır, İslam tarihindeki önemini her dönem korumuş, Abbâsî hakimiyetinde de sürekli gündemde olmuştur. Nil deltasından elde edilen zengin tarım ürünleri ve konumuna bağlı yüksek ticaret hacmi burayı önemli kılan bir etken olmuştur. Ayrıca farklı dinî ve etnik unsurları barındıran kalabalık bir nüfusa sahip olması da bölgenin yönetimini zorlaştırmaktaydı. Dolayısıyla Mısır'da isyanlar hiç eksik olmamış ve idarecileri sıkça değişmiştir. Geliri yüksek bir bölge olması ve batısındaki Ağlebîler gibi yeni bir devletin doğuşuyla (184/800) elden çıkma tehlikesi sebebiyle tayin edilen valiler ve bürokratlar merkez tarafından sıkı bir denetime tabi tutulmuştur. Mısır'ın bu hususî durumu, valilerin genelde önde gelen hanedan üyesi, bürokrat ve komutanlardan seçilmesine neden olmuştur. Bu valilerden bazıları merkezdeki nüfuzunu kaybetmemek için bölgeye gitmek yerine vekil (naib) tayin etmişlerdir.¹⁷

Me'mûn'un 213 (829) yılında kardeşi Ebû İshak'ı [Mu'tasım], Abdullah b. Hüseyin b. Tâhir'in yerine Mısır'a vali tayin etmesi, onun iki yıl kadar bölgeyi doğrudan veya vekil tayin

¹⁵ Taberî, *Târîh*, 9/103.

¹⁶ Ya'kûbî, *Târîh*, 2/435.

¹⁷ Eskin, *Valilik*, 83-86, 129-132, 348-350.

ederek yönetmiş olması¹⁸ konumuz açısından önemlidir. Bu tarihler Ali b. Yahyâ'nın Mu'tasım'ın birliklerinde görev almaya başladığı yıllara denk gelmektedir. Onun Mu'tasım'ın halifeliği öncesi ve sonrasında Mısır, Suriye ve Anadolu topraklarında asker veya komutan olarak bulunmuş olması kuvvetle muhtemeldir.

Ali b. Yahyâ, 9 Rebîülâhir 226 (5 Şubat 841) tarihinde Mısır'a Türk komutan Eşnâs (ö. 230/844) tarafından vali naibi olarak *-sâhibü's-salât* sıfatıyla- atanmıştır. Ali b. Yahyâ Mısır'dayken Mu'tasım vefat ettiği için Vâsık döneminde de görevine devam etmiştir. Onun bu görevde 2 yıl 8 ay kaldığı kaydedilmektedir. İsâ b. Mansûr 7 Muharrem 229'da (6 Ekim 843) Eşnâs tarafından Mısır'a vali olarak atandığında Ali b. Yahyâ'nın zorlu günler geçirdiği belirtilmektedir. Bu sırada Eşnâs vefat etmiş ve yerine İtâh/İnak (ö. 235/849) geçmiştir. İsâ, göreve geldiğinde Ali b. Yahyâ'yı hapsedmiş, bir müddet baskı altına almış ve akabinde serbest bırakmıştır.¹⁹ İsâ b. Mansûr tarafından Ali b. Yahyâ'nın baskılanması, onun merkezî otorite ile arasının çok iyi olmadığına dair bir emare taşımaktadır. Bu gelişme Ali b. Yahyâ'nın Mu'tasım ve Eşnâs'ın desteği ve himayesinden mahrum kaldığının bir neticesi olarak görmek mümkündür. Ayrıca onun gözden düşüşü muhtemelen Vâsık devri için de geçerlidir.²⁰ Zira Mütevekkil devrine denk düşen 6 Ramazan 234 (3 Nisan 849) tarihinde Ali b. Yahyâ, bu sefer ikinci kez İtâh'ın naibi olarak valiliğe getirilmiştir. O, bu yeni görevini 11 Zilkade 235 (27 Mayıs 850) tarihine kadar deruhte etmiştir. Ancak bu tarihten önce 235'in Muharrem'inde (Ağustos 849) İtâh tutuklanmış dolayısıyla Mısır valiliğinden azledilmiş ve Mısır'daki malları hazineye devredilmiştir. Mütevekkil'in veliahdı olan yeni vali Muntasır'ın bölgeye gönderdiği naibi İshak b. Yahyâ b. Muâz'ın gelişine kadar [yaklaşık dokuz ay] minberlerde halifeden sonra Ali b. Yahyâ'ya dua edilmek suretiyle doğrudan kendisi vali olarak görev yapmıştır.²¹

Mısır'daki yaklaşık bir yıl dört ay sürdürdüğü görevini devreden Ali b. Yahyâ, ertesi yıl yaz seferleri komutanı olarak Anadolu topraklarına intikal etmiş ve ileride genişçe ele alınacak on iki yıllık Sugûruşşâm valiliği dönemi başlamıştır. Onun valilik, askerî hizmetler ve esir mübadelesi yanında çeşitli imar faaliyetlerini de yürüttüğü anlaşılmaktadır. Örneğin Aynizerbâ'nın [Anavarza] kuzeyine düşen bir şehir olan Sîsiyye [Kozan], Halife Mütevekkil devrinde Ali b. Yahyâ tarafından imar edilmiş, sonrasında ise Rumlarca yıkılmıştır.²² Ali b. Yahyâ, Sugûruşşâm valisi olarak bu faaliyeti yürütmüş olmalıdır. Yaz seferlerine katılan komutanların bir vazifesinin de sınır boylarındaki kaleleri tahkim etmek olduğu buradan anlaşılmaktadır. Ali b. Yahyâ'nın Sugûruşşâm'daki Hıristiyan ahali tarafından tanındığı ve kendisinin idarî anlamda kabul edilen bir örneklik sergilediği ifade edilebilir. Bu doğrultuda Rum diyarında (muhtemelen Tarsus çevresinde) savaşmayan ve zahidane bir hayat süren Hıristiyanlarla iyi geçindiği, onların da Müslüman askerlerin ihtiyacını karşılamak için çeşitli ikramlarda bulunduğu kaydedilmektedir.²³ Tüm bu detaylar, Ali b. Yahyâ'nın sugûr bölgesinde oldukça faal olduğunu göstermektedir. İdarî görevlerin yanında onun Sugûruşşâm'da üstlenmiş olduğu askerî vazifeler "Anadolu Üzerine Akınlar" başlık altında ele alınacaktır.

Halife değişiminin görev ve atamalarda bazı düzenlemelere neden olduğu bilinmektedir. Bu doğrultuda Ali b. Yahyâ'nın Sugûruşşâm'daki görevlerinden alınarak Ermeniyeye ve Azerbaycan bölgelerine vali tayin edildiği anlaşılmaktadır. Halife Müstaîn (248-252/862-866), Ali b. Yahyâ'yı 249 (863) yılında Ermeniyeye bölgesine vali olarak atamıştır.²⁴ Taberî ve diğer kaynaklara göre ise 248 yılının Ramazan ayında (29 Ekim-27 Kasım 862) Şam sugûru'ndaki görevinden alınıp

¹⁸ Taberî, *Târîh*, 8/620; Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf el-Kindî, *Kitâbü'l-vulât ve kitâbü'l-kudât*, nşr. Muhammed Hasan İsmail-Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 138-140.

¹⁹ Kindî, *Kitâbü'l-vulât*, 147-148.

²⁰ İbn Tağrîberdî, Kindî'den farklı olarak Ali b. Yahyâ'nın Vâsık tarafından görevden alınmasının bir memnuniyetsizlikten kaynaklanmadığını, onu Irak'a çağırıp burada ikramda bulunduğunu ve önemli işlerde görevlendirdiğini belirtir (*en-Nücümü'z-zâhire*, 2/299).

²¹ Kindî, *Kitâbü'l-vulât*, 149; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 2/334.

²² Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân* (Beirut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 170.

²³ Ebû'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdullah İbn Hurdazbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik* (Leiden: Brill, 1889), 110.

²⁴ Ya'kûbî, *Târîh*, 2/461.

Ermeniyeye ve Azerbaycan'a vali tayin edilmiştir.²⁵ Müstaîn'in göreve geldiği 6 Rebûlâhir 248 (9 Haziran 862) tarihi dikkate alınır, onun yukarıda da belirtildiği gibi iç karışıklığın hâkim olduğu bir süreçte isyanın çıkması muhtemel olan Ermeniyeye ve Azerbaycan bölgelerine, buraları bilen Ali b. Yahyâ'yı atamış olduğunu düşünmek mümkündür.

Yukarıdaki değerlendirmelere ek olarak Ali b. Yahyâ'nın Mısır'a vali olarak gönderilmesi, merkezden uzaklaştırılmak için bir tercih olabilir. Onun iklim olarak yetiştiği yere benzerlik göstermeyen ve çöl şartlarını taşıyan bu coğrafyada askerî becerilerini istediği ölçüde kullanamayacağı bir gerçektir. Dolayısıyla bir tehdit olarak algılanması nedeniyle merkezden uzaklaştırılmış olması da muhtemeldir. Müstaîn devrine gelindiğinde ise bu kez en iyi bildiği coğrafyaya, Azerbaycan'a gönderilmiştir. Bu durum, iç otoritenin zayıflamasıyla bölgelerde meydana gelebilecek kargaşaların önüne geçebilmek amacıyla bir tür önlem niteliği taşımaktadır.

3. ANADOLU ÜZERİNE AKINLAR

Ali b. Yahyâ'nın Abbâsî ordusundaki görevi hakkında tespit ettiğimiz ilk bilgi, Ezdî'nin *Târîhu'l-Mevsil*'inde yer almaktadır. Buna göre 236 (850-51) yılında Ali b. Yahyâ, Doğu Roma üzerine çıktığı yaz seferinden büyük bir zaferle dönmüştür. Bu bilgi onunla ilgili ilk tarihî kayıtların zikredildiği 213 (828-29) yılından epey sonradır. Bu durumda harp ve idarede belli bir müddet tecrübe kazandıktan sonra Anadolu'ya yöneldiği söylenebilir.²⁶ Bu sefer için Ezdî, onunla Doğu Roma imparatoru arasında bir savaş hattı (*mesâf*) olduğunu kaydetmektedir. Bu kayıt, bir akınlar silsilesinin sürdürüldüğünü göstermesi açısından önemlidir. Gerçekleşen savaşta Müslümanlar galip gelmiş, Rumlardan bir grup insan öldürülmüş, imparator da bozguna uğratılmıştır. Ayrıca Ali b. Yahyâ'nın Ammûriye'ye [Amorium]²⁷ yönelik bir savaşa giriştiği ve orayı savaşıarak (*anveten*) ele geçirdiği, ek olarak esirler aldığı, bunun yanında bazı esirleri saldırdığı, kiliselerini yıktığı, 'Fates'²⁸ kalesini fethettiği, toplamda 20 bin esir aldığı ifade edilmektedir.²⁹ İbnü'l-Cevzî'nin kaydında, onun nereye olduğu belirtilmeyen bir yaz seferi düzenlediği, savaşta 3 bin atlı askerden oluşan Müslüman kuvvetiyle başında imparatorlarının [III. Mihail] bulunduğu 30 bin kişilik Rum ordusuna galip geldiği, burada 20 binden fazla düşman kuvvetini yok ettiği ve 120 bin dinar değerinde ganimet ele geçirdiği ayrıca belirtilmektedir.³⁰

237 (851-52) yılında Ali b. Yahyâ, tekrar yaz seferine çıkmıştır.³¹ Azîmî'ye göre ise bu seferde Ali b. Yahyâ, Ammûriye'yi -Mu'tasım zamanındaki birinci fethetme atıfla- ikinci kez fethetmiştir. Bölge halkını da esir etmiştir.³²

238 (852-53) yılında Ali b. Yahyâ, yaz seferine çıkmıştır.³³ Ertesi yıl 239'da (853-54) o, yaz seferini devam ettirmiştir.³⁴ Onun bu yaz seferinde Rum toprakları içerisine bir sızma harekâtı

²⁵ Taberî, *Târîh*, 9/259; Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 2/52; Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987), 6/151; Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992), 12/8.

²⁶ Ali b. Yahyâ'nın ikinci Mısır valiliğinden sonra Irak'a geldiği ve Mütevekkil'in büyük komutanları arasına girdiği belirtilmektedir. İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 2/334.

²⁷ Bu kale şehir, günümüzde Afyon sınırları içerisinde yer alan Emirdağ'ın (Aziziye) 12 km. doğusunda, Hamzacalı ve Hisar köylerinin yakınlarında yer almaktadır. Bk. "Ammûriye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (erişim: 27 Mart 2023).

²⁸ Burası isim benzerliği dolayısıyla 'Pisidya' olarak bilinen ve Türkiye sınırları içerisinde bugün itibarıyla Isparta ilinin tamamını, Afyon, Burdur, Antalya ve Konya'nın da bir kısmını içine alan bölge olabilir. Pisidya hakkında bilgi için bk. Barbara Flemming, *Geç Ortaçağ Dönemi'nde Pamfilya, Pisidya ve Likya'nın Tarihî Coğrafyası*, çev. Hüseyin Turan Bağçeci (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018). Coğrafi yakınlık nedeniyle şehrin 'Polybotos' olarak değerlendirilebileceği de ihtimaller dahilindedir. Bk. Feridun Emecen, "Geç Orta Çağ Anadolu'sunda Bir Selçuklu Kenti Bolvadin'in Tarihi Gelişimi Üzerine Bazı Notlar", *Belleten* 85/302 (Nisan 2021), 17-28.

²⁹ Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 2/25.

³⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 11/237. Sibt'in kayıtları, İbnü'l-Cevzî'nin bir tekrarı niteliğindedir. Bk. Ebü'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi tevârîhi'l-a'yân*, nşr. Muhammed Berekât vd. (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1434/2013), 15/37-38.

³¹ Taberî, *Târîh*, 9/191; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 11/249; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/115.

³² Ebü Abdullah Muhammed b. Ali el-Azîmî, *Târîhu Haleb*, thk. İbrâhim Za'rûr (Dimaşk, 1984), 256.

³³ Taberî, *Târîh*, 9/195; Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 2/30.

³⁴ Taberî, *Târîh*, 9/196; Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 2/32; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 11/265.

gerçekleştirdiği, 10 bin kâfiri (*'ilc*)³⁵ öldürdüğü ve 17 bin kişiyi esir, 7 bin binek hayvanı da ganimet olarak aldığı, bununla birlikte baskın yaptığı köyleri de yaktığı kaydedilmektedir.³⁶ Burada dikkat çekici olan taraf, İbnü'l-Cevzî'nin 'başarı teması' odaklı çeşitli ayrıntılar sunmasıdır.

239 (853-54) yılında gerçekleştirildiği ifade edilen seferlerdeki detaylar bir önceki yılla benzerlik arz etmektedir. Buna göre Ali b. Yahyâ'nın yine Doğu Roma'ya yönelik bir sefer gerçekleştirdiği kaydedilmektedir. Sıbt İbnü'l-Cevzî onun için Kostantiniyye'yi fethetmek amacıyla bir yol gözlediği (*şârifü'l-Kustantiniyye*) yönünde bir kayıt aktarmaktadır. Giriştiği bu seferde o, bin köyü yakıp yıkmış, 10 bin kâfiri (*ilc*) öldürmüş, 20 bin esir almış ve ayrıca ganimet olarak pek çok binek hayvanı ele geçirmiştir.³⁷ Burada Sıbt, şu ana kadar kroniklerin herhangi bir şekilde gündem etmediği bir bahis açmıştır: Kostantiniyye'nin [fethedilmek amacıyla] gözlenmesi. Bu hedefin tarihsel olarak Ali b. Yahyâ'nın gündeminde bulunması mümkün ve tutarlı mıdır? Bu dönemin bir hususiyeti olarak uzun soluklu seferler çoğunlukla durmuş, bununla birlikte sadece sınır boylarında gerçekleştirilen baskın harekâtları devam ettirilebilmiştir. Merkezde siyasî kargaşanın hissedilir bir seviyede olduğu ve bu nedenle devletin kayda değer askerî ve siyasî hedefler güdemediği düşünülürse, Ali b. Yahyâ'nın Kostantiniyye'ye ciddi ve kalıcı bir fetihle yöneldiğini söylemek zordur.

240 (854-55) yılına dair herhangi bir sefer kaydı bulunmamaktadır. Bu durum, gerçekleştirilmesi beklenen esir mübadelesiyle ilgili olmalıdır. Bu doğrultuda 241 Şevval'inde (12 Şubat-11 Mart 856) Ali b. Yahyâ, Sugûruşşâm valisi (*sâhibü's-sugûri's-Şâmiyye*) olarak Lâmis [Lamos]³⁸ nehri üzerinde icra edilen esir mübadelesine katılmıştır.³⁹ Bu esir mübadelesi, Doğu Roma'nın da aynı zamanda baskınlar gerçekleştirerek çok sayıda esir elde ettiğini açıklamaktadır. Nitekim Doğu Roma ordusu 242 (856-57) yılında Âmid'e kadar ilerleyebilmiştir. Onlar bu saldırıda Şimşât [Arsamosata]⁴⁰ tarafından ilerleyerek Suğûrulcezîre'yi aşmış, buradaki köyleri yağmalamış ve yaklaşık 10 bin insanı esir alarak yurtlarına dönmüşlerdir. Ayrıca onların Müslümanlarla ittifak yapan ve kuvvetle muhtemel Ermenî olan Karbiyâs'ın [Karbeas]⁴¹

³⁵ Sözlüklerde bu kelime birkaç farklı anlama gelmektedir. Bu doğrultuda 'vahşi eşek', 'vahşi hayvan', 'güçlü ve iri adam', 'Acem kâfirlerinden olan adam', 'kâfir' gibi manaları bulunmaktadır. Burada, metne uygun düşen anlam tercih edilmiştir. Bk. Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, nşr. Mehdî el-Mahzûmî - İbrahim es-Sâmerrâî (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 1/228; Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan İbn Düreyd, *Cemheretü'l-Lüga*, nşr. Remzî Munîr Ba'lebekî (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1408/1987), 1/459; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, nşr. Muhammed Avd Mir'ab (Beyrut: Dâru lhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001), 1/239-240; Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, nşr. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed (Beyrut - Sayda: el-Mektebetü'l-Asriyye - ed-Dâru'n-Nemûzeciyye, 1420/1999), 216.

³⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 11/265.

³⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 15/67. Ayrıca bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 11/260; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 2/360.

³⁸ Yâkût, buranın Akdeniz'e kıyısı olan bir köy ismi olduğunu kaydetmektedir. Bölge, Tarsus sugûrunda bulunmaktadır. Rumlar suda, Müslümanlar da karada beklemek suretiyle esir mübadelesi gerçekleştirilmektedir. Bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemül-büldân*, 5/8. Burası, günümüz itibarıyla 'Limonlu Çayı' olarak bilinen mevkiye tekabül etmektedir. Saim Yılmaz, *Anadolu'da Abbâsî-Bizans Mücadelesi (132-193/750-809)* (İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 2015), 248.

³⁹ Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, thk. Abdullah İsmail es-Sâvî (Kahire: el-Mektebetü't-Târihiyye, 1357/1938), 162.

⁴⁰ Yeri, günümüz Elazığ il sınırları içerisinde Murat Nehri kenarındaki Örencik (Haraba) Köyü'ne tekabül eden şehir, Roma döneminde kalesi bulunan önemli bir yerleşim merkeziydi. Müslümanların hakimiyetinde ise yaklaşık üç asır başlıca sugûr kentlerinden biri olarak öne çıkmıştır. Bk. Alexander P. Kazhdan (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium* (New York-Oxford: Oxford University Press, 1991), 1/186-187.

⁴¹ Pavlikan (Paulician) mezhebinin liderlerinden olduğu kaydedilen Karbiyâs, kariyerine Anatolikon'un ordu kumandanı olan Theodos Melissenos'un kademli kurmay subayı olarak başlamış, akabinde İmporotariçe Theodora'nın elyazmaları nedeniyle 5 bin askerle birlikte Anadolu'ya kaçmıştır. Yukarı Fırat'ta [Yukarı Fırat'ın batı yakası, Divriği ve çevresi] ordugâhını kurmuş, burada bağımsız bir emirlik olarak yerleşmiştir. Onun kurduğu bu emirliğin Amara, Argaous ve baş yerleşim biri olarak Tephrike'yi (Divriği) içine aldığı kayıtlıdır. Karbiyâs'ın nasıl öldüğü bilinmemekle birlikte Digenes Akritas destanının onun hatırası için hazırlanmış olabileceği yönünde bir kanaat bulunmaktadır. Kazhdan (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 2/1107. Karbiyâs'ın bölgeden kaçışı mezhebî saikler nedeniyle. Bk. *The History of al-Tabari: Incipient Decline*, ed. Ehsan Yar-Shater, çev. Joel L. Kraemer (New York: State University of New York Press, 1989), 34/147. Onun bölgeden kaçtıktan sonra sınırın ötesine geçişinin Müslüman Arapların yardımıyla olduğu anlaşılmaktadır. Bk. A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes* (Bruxelles, 1935), 1/230-231. Mes'ûdî, 'Karniyâs el-Baylikânî' olarak andığı bu zâtın İbrîk şehrinin idarecisi olduğunu, mezhebinin ise Mecüsîlik ve Hıristiyanlık arasında yer aldığı ifade etmektedir. Bk. Mes'ûdî, *Mürûc*, 4/172.

kontrolünde olan İbrîk⁴² civarından Abbâsî topraklarına girdiği belirtilmektedir. Bu gelişmeler üzerine Karbiyâs, Ömer b. Ubeydullah el-Akta' (ö. 249/863)⁴³ ve gönüllü birlikler, Rum ordusunun peşine düşmüş, ayrıca Ali b. Yahyâ'ya kış vakti sefer için yola çıkması gerektiği Halife Mütevekkil tarafından mektupla bildirilmiştir. O da bu emre uyarak aynı yıl ikinci kez sefere çıkmıştır.⁴⁴

Sıbt İbnü'l-Cevzî, 242 (856-57) yılında Şimşât'tan Cezîre, Âmid ve Diyâr-ı Rebîa'ya doğru ilerleyen Rum ordusunun, evvelki yıl sefere çıkıp baskın yapan ve bu bölgeden esirler ele geçiren Ali b. Yahyâ'nın peşi sıra harekete geçtiğini ifade etmektedir. Metinden zımnen, Rumların Ali b. Yahyâ'nın baskınları nedeniyle hazırlık yaparak saldırı gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Bu saldırıda Rumların pek çok katliam yaptığı, akabinde toplamda 10 bin insanı esir ederek geri döndüğü kayıtlıdır.⁴⁵ Öyle anlaşılıyor ki Abbâsî ve Rum ordularının sınır birlikleri, birbirlerinin topraklarına ansızın baskınlar düzenlemekte ve köylerde çeşitli yağma hareketleriyle ganimet toplamaktadırlar. Bir tahmin olarak burada Abbâsîlerin genellikle Şam sugûrundan saldırıya geçtikleri, Rumların ise daha kuzeyden hareket ettikleri, bu doğrultuda Cezîre sugûrunu korunaksız gördükleri, belki de Pavlikanlarla ittifak kurup Sivas-Malatya-Elazığ-Diyarbakır hattında ilerlediklerini kaydetmek mümkündür.

245 (859) yılında Ali b. Yahyâ, yine yaz seferine çıkmıştır.⁴⁶ Bu yıl aynı zamanda Rumlar Sümeysat'a saldırmış ve pek çok kimseyi öldürüp yaklaşık 500 kişiyi de esir etmiştir.⁴⁷ Burada karşımıza iki seçenek ortaya çıkmaktadır: Rumlar, ya Ali b. Yahyâ'nın seferlerine misilleme olarak saldırmış ya da Ali b. Yahyâ mezkûr baskına bir cevap olarak bu yaz seferine çıkmıştır. Baskın veya seferlerden hangisinin önce gerçekleştiğine dair bir kayıt bulunmadığı için net bir sonuca varılamamaktadır. Ancak Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin 245 (859) yılında bir sefer gerçekleştirdiğini, Ali b. Yahyâ'nın burada Rumlara karşı zafer elde edemediğini kaydetmesi,⁴⁸ bu seferin Rum saldırısına karşılık olarak düzenlendiğini hisas ettirmektedir. Bu yıl meydana geldiği anlaşılan diğer bir hadise, yine Ali b. Yahyâ ile ilişkilendirilmektedir. Buna göre Lü'lü'e [Lulon]⁴⁹ şehrinin sakinleri, otuz gün boyunca yöneticilerinin şehirlere girmesini engellemişler, buna binaen Doğu Roma imparatoru [III. Mihail] şehrin alınabilmesi amacıyla bölgeye ileri gelen yönetici mevkiindeki bir adamını (*bıtrık*)⁵⁰ göndermiş ve şehri teslim etmeleri halinde bölge halkından her bir kişiye bin dinar verilmek üzere nakdî destek vadinde bulunmuştur. Bölge halkı ise ileri gelen yöneticiyi esir alarak imparator tarafından gönderilen maddî desteğe el koymuş, akabinde bu yöneticiyi ve şehri bu yılın Zilhicce ayında (27 Şubat-27 Mart 860) Abbâsî komutanlarından olan Belkâcûr'a⁵¹ teslim etmişlerdir. Ali b. Yahyâ'nın Doğu Roma'nın söz konusu ileri gelen devlet adamını Halife Mütevekkil'e götürdüğü, onun İslâm'a davet edildiği ancak kabul etmediği, akabinde yerine bin Müslüman esirle mübadele edilmesi için karar verildiği nakledilmektedir.⁵²

⁴² İbrîk veya Ebrîk, Abbâsîler döneminde Divriği için Arap kaynaklarında kullanılan isimdir. Karbiyâs'ın ölümü ve Pavlikanların sürülmesinin ardından önemini yitiren İbrîk, Mengücekoğulları zamanında tekrar merkezî ve mamur bir şehir haline gelmiştir. Necdet Sakaoglu, *Yitik Bir Anadolu Beyliği Mengücekoğulları* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017), 27-53.

⁴³ Kaynaklarda adının Amr, bunun yanında Ömer b. Abdullah şeklinde farklı ifade edilen ve tam isminin Ömer b. Ubeydullah el-Akta' es-Sülemî olduğunu tespit edebildiğimiz bu komutan, Malatya emiri dolayısıyla Suğûrcezîre valisiydi. Pek çok savaşa iştirak ettiği anlaşılan Ömer hakkında bir değerlendirme için bk. Marius Canard, "Les principaux personnages du roman de chevalerie arabe *Dât al-Himma wa-l-battâl*", *Arabica* 8/2 (1961), 170.

⁴⁴ Taberî, *Târîh*, 9/207; Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 2/38; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/126. İbnü'l-Cevzî'de rivayetin son kısmı kaydedilmemektedir (*el-Muntazam*, 11/294).

⁴⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 15/112.

⁴⁶ Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 2/43.

⁴⁷ Taberî, *Târîh*, 9/218.

⁴⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 15/151.

⁴⁹ Yâkût, buranın Tarsus yakınlarında bir kale olduğunu ve Halife Me'mûn döneminde fethedildiğini kaydetmektedir. Bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 5/26. Taberî mütercimi Kraemer'in düştüğü not, şehrin o gün itibarıyla Doğu Roma kontrolü altında bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bk. *The History of al-Tabari: Incipient Decline*, 34/198.

⁵⁰ Bu yöneticinin adının Lugasî [Logothete] olduğu kaydedilmektedir. Bk. Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 2/43.

⁵¹ Fergana asıllıdır. Mazyâr b. Kârîn'in kardeşidir. Vali olarak Humus'ta bulunduğu sırada çıkan isyanda öldürülmüştür (250/864). Bk. Ya'kûbî, *Târîh*, 2/459; Taberî, *Târîh*, 9/276-277.

⁵² Taberî, *Târîh*, 9/218; Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 2/43. İbnü'l-Esîr, rivayetin son kısmını metnine almamıştır (*el-Kâmil*, 6/131).

245 (859-60) yılında gerçekleşen bu olay, bölge halkının zaman zaman yöneticiler arasında tercihte bulunabildiğini göstermektedir.

246 (860) yılında Anadolu'ya pek çok yönden geniş bir sefer⁵³ gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Düzenlenen bu yaz seferinde Ömer b. Ubeydullah el-Akta' 17 bin büyükbaş, Karbiyâs 5 bin büyükbaş ele geçirmiştir. Fazl b. Kârin⁵⁴ ise deniz üzerinden gerçekleştirdiği seferde Antakya kalesini fethetmiştir. Belkâcûr'un gazaları da pek çok ganimet ve esirin ele geçirilmesini sağlamıştır. Bunlara ek olarak Ali b. Yahyâ da toplamda 15 bine varan büyükbaş, binek hayvanı, kısrak ve merkebi ganimet olarak almıştır.⁵⁵ Bu seferlerde dikkat çekici olan birkaç husus bulunmaktadır: Evvelâ topyekûn ve birkaç kanattan gerçekleştirilmiş olması önem arz etmektedir. İkinci olarak 245 (859-60) yılında Rum ordusu tarafından yapılan baskına karşılık geniş çaplı bir misilleme harekâtı olma özelliği taşımaktadır. Üçüncüsü ise çoğunlukla büyükbaş ve binek hayvanları ganimet olarak ele geçirilmiştir. Bu durumun ekonomik ihtiyaçlarla alakalı olduğunu düşünmek mümkündür.

Ali b. Yahyâ, bu yıl aynı zamanda Doğu Roma elinde bulunan 2367 esirin mübadelesini gerçekleştirmiştir.⁵⁶ Anlaşılan o ki esir değişimi, bir baskının akabinde olmuştur. 245 (859-60) yılındaki Rum baskınları, muhtemelen bu mübadeleyi gerekli kılmıştır. Hiç şüphesiz karşılıklı devam eden baskınlar, her iki tarafın da elinde pek çok esirin birikmesine neden olmuştur. 245 yılının Safer ayında (8 Mayıs-5 Haziran 859) Bizans kralı, Müslümanların elindeki esirler için fidye teklifinde bulunmuş ancak bu istek kabul görmemiştir.⁵⁷ Sümeysat saldırısına bağlı olarak Müslümanlar bir yıl sonra bu teklifi esir mübadelesine dönüştürüp kabul etmiş olabilirler. Ezdî, 246 yılı olaylarında -genelde alıntı yaptığı Taberî'den farklı olarak- önce esir mübadelesini sonra yaz seferlerini zikretmektedir. Bu değişiklik iki olayı kronolojik sırayla belirtme gereğinden kaynaklanmış olmalıdır.⁵⁸

247 (861) yılında Ali b. Yahyâ ve Ömer el-Akta', Anadolu'ya bir sefer gerçekleştirmiş, Rumlar bozguna uğramıştır. Ali b. Yahyâ, bu seferde pek çok esir ele geçirmiş ancak -kar yağışı nedeniyle- bu esirler yolda ölmüştür. Dolayısıyla yaz seferi dönüşünün kışa yaklaşan bir tarihe sarktığı söylenebilir. Öte yandan bu yıl yaşanan soğuk nedeniyle Fırat nehrinin otuz gün boyunca donduğu kaydedilmektedir.⁵⁹ Azîmî'nin bu kaydı önemli olmakla birlikte kendisini teyit edici bir kaynak bulunmamaktadır.

Her ne kadar Ali b. Yahyâ'nın bahsi geçmese de 248 (862) yılında konuyla alakalı şu gelişmeyi değerlendirmede yarar vardır: Muntasır'ın veziri Ahmed el-Hasîb, İslâm topraklarına saldırıya geçen ve Sugûruşâm'da bulunan Rumların üzerine Vasîf et-Türki'nin (ö. 253/867) gönderilmesini sağlamıştır. Onun bu tasarrufunda Vasîf'i merkezden uzaklaştırma amacı da bulunmaktadır. Bir meydan savaşına girmeye hazır hale gelen Vasîf'in komutasındaki ordunun birlikleri, önceki yılların komutanlarından tamamen ayrılmaktadır. Nitekim burada Sâmerâ'da mukim birlikler sefere çıkmış görünmektedir. Halife 7 Muharrem 248 (13 Mart 862) tarihinde Tâhirîler'e mektup göndererek cihad çağrısında bulunmuştur. Vasîf'in ordusunun 12 Rebûlâhir 248'de (15 Haziran 862) Acem takvimine göre Haziran'ın ortasında Malatya'da toplanacağı, düşman topraklarına girmelerinin ise 1 Temmuz'da olacağı mektupta belirtilmektedir. Ayrıca Muntasır, sugûr bölgesine ulaşan Vasîf'e dört yıl boyunca orada kalmasını kendisinden isteyen bir

⁵³ Abbâsîlerin Bizans üzerine çıktığı seferlerde birden fazla koldan hareket ettiklerine dair örneklere ilk asırda daha çok rastlanmaktadır. Yılmaz, *Abbâsî-Bizans Mücadelesi*, 103, 131, 147, 153, 158, 175, 213, 217, 231, 250, 254.

⁵⁴ Müstaîn'in halifeliğinin başlarında (248/862-63) Humus'ta çıkan isyanı bastırmak üzere bölgeye vali olarak gönderilmiştir. Ya'kûbî, *Târîh*, 2/460-461; Taberî, *Târîh*, 9/259. Bu yönüyle Ermeniyeye ve Azerbaycan'a vali tayin edilen Ali b. Yahyâ'ya benzemektedir. Fazl'ın nisbesinden Taberistanlı olduğu anlaşılmaktadır. Bk. Ya'kûbî, *Târîh*, 2/461.

⁵⁵ Taberî, *Târîh*, 9/219; Ezdî, *Târîhu'l-Mevsıl*, 2/45. İbnü'l-Esîr'de yaz seferi kaydı bulunmamaktadır (*el-Kâmil*, 6/134). İbnü'l-Cevzî, on binlerce binek hayvanının ganimet olarak elde edildiğini kaydetmektedir (*el-Muntazam*, 11/340), ayrıca bk. Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 15/166.

⁵⁶ Taberî, *Târîh*, 9/219; Ezdî, *Târîhu'l-Mevsıl*, 2/45.

⁵⁷ Taberî, *Târîh*, 9/213.

⁵⁸ Ezdî, *Târîhu'l-Mevsıl*, 2/45.

⁵⁹ Azîmî, *Târîhu Haleb*, 259.

mektup göndermiştir.⁶⁰ Muntasır'ın beklenmedik ölümü (4 Rebûlâhir 248/7 Haziran 862), akabinde halife değişimi sırasında merkezde yaşanan kargaşa ve taşrada baş gösteren isyanlar sebebiyle beklenen ordu tam olarak toplanamamış ve istenildiği ölçüde harekete geçememiştir. Bununla birlikte Vasîf'in, yaz seferi için Sugûruşşâm'da mukim iken Muntasır'ın ölüm haberini aldıktan sonra Farûriye'yi fethettiği kaydedilmektedir.⁶¹

Ali b. Yahya'nın, 249 (863) yılında Ermeniyeye bölgesine vali olarak atandıktan sonra buradan Meyyâfârikîn'e⁶² geçtiği, akabinde Rumların saldırıları üzerine yöre halkının Ali b. Yahyâ'ya gelerek düşman üzerine sefere çıkması için onu yönlendirdiği, yapılan şiddetli savaşta şehit düştüğü, Rumların bedenini aldığı ve kendilerini vaktiyle pek endişeye soktuğu için bunu büyük bir zafer (*fethan azîmen*) saydıkları kayıtlıdır.⁶³ Diğer bir kayıt ise daha açıklayıcıdır: Rumlar 249 (863) yılında Ömer b. Ubeydullah el-Akta'ı öldürüp⁶⁴ Cezîre sugûruna doğru ilerlemiş ve Müslümanların haremine 'kudurmuşçasına' saldırmışlardır. Ali b. Yahyâ, bir grupla Ermeniyeye'den Meyyâfârikîn'e giderken bu haberi almış, bunun üzerine Meyyâfârikîn ve Silsile bölge halkından oluşan bir orduyla savaşa girişmiştir. Onun Ramazan ayında (18 Ekim-16 Kasım 863) gerçekleşen bu savaşta 400 savaşçıyla birlikte öldürüldüğü zikredilmektedir.⁶⁵ Mes'ûdî de, Ali b. Yahyâ'nın vefatını Müstaîn'in hilâfet yıllarına denk düşen 249 (863) yılı olarak tarihlendirmektedir. O, Ali b. Yahyâ'nın Meyyâfârikîn'de iktâ arazisinin (*dıyâ*) olduğunu, bu arazinin gelirlerini gözden geçirmek (*adl*) için geldiğini, bununla beraber sefere çıkmaya hazır bir gruba rastladığını ve hızlıca harekete geçtiğini belirtmektedir. Müslümanlardan 400 kadar kişinin öldürüldüğü bu çarpışmada Ali b. Yahyâ da şehit düşmüştür.⁶⁶ Bu kayıtlardan Ali b. Yahyâ'nın Rum saldırısına yeterince hazırlıklı olmadığı anlaşılmaktadır.

Akınlara dair kaynakların nakillerinden şu sonuçlar çıkarılabilir: 1) İbnü'l-Cevzî ve Sıbt gibi kaynakların Ali b. Yahyâ ile ilgili tasvirlerinde genel itibariyle olumlu ve başarı temalarına uygun düşen bir çerçeve çizdiği fark edilmektedir. 2) Yine mezkûr kaynakların, kendilerinden önceki eserlerde yer almayan birtakım bilgileri naklettikleri, bunun yanında ele geçirilen esirler için bir çeşit aşağılama olarak algılanabilecek *ilc* kelimesini kullandıkları görülmektedir. Bu, onların metinlerini oluştururken İslâm dünyasının Doğu Roma ile kurduğu ilişkiden bağımsız okunamayacak bir durumun sonucu olmalıdır. Bununla birlikte Haçlı seferlerinde denk düşen bir dönemde kaleme alınmış metinlerde bu kelimenin kullanılmış olması ise manidardır. 3) Ali b. Yahyâ, çoğunlukla yaz seferleri tertip ederek düşmana baskın yapan, devletin ekonomik kaynağını temin ettiği söz konusu harekâtların düzenleyicisi olarak temayüz etmektedir. 4) Her iki ordu da birbirine misilleme akınlar icra etmiş ve hususen sınır bölgelerinde karşılıklı zayıatlar verilerek askerî üstünlük sağlama hedefi güdülmüştür. 5) Askerî harekâtlar, kalıcı ve daimî değil, çoğunlukla geçici ve süreli bir planda gerçekleşmiştir. 6) Ali b. Yahyâ'nın, Mütevekkil'in halifelığının ilk yıllarında Mısır valiliğini ikinci kez yürüttükten sonra seferleri idare etmekle görevlendirildiği ve sugûr bölgelerinde askerî hizmette çalıştırıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, Mütevekkil'in Türklere alternatif bir biçimde onu etkin olarak bölgede değerlendirmek istemesiyle gereçlendirilebilir.

⁶⁰ Taberî, *Târîh*, 9/240-244. Ayrıca bk. Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 2/49.

⁶¹ Taberî, *Târîh*, 9/260.

⁶² Burası, günümüzde Diyarbakır'a bağlı Silvan ilçe merkezinin eski adıdır. Bk. Ahmet Savran, "Meyyâfârikîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 28 Mart 2023).

⁶³ Ya'kûbî, *Târîh*, 2/461. Batı kaynaklarında Lalakaon, Poson/Porson ve Bishop's Meadow adlarıyla anılan bu savaş bir minyatüre de konu olmuştur (bk. Ekler). Savaş hakkında geniş bilgi için bk. George L. Huxley, "The Emperor Michael III and the Battle of Bishop's Meadow (A.D. 863)", *Greek, Roman and Byzantine Studies* 16/4 (1975), 443-450.

⁶⁴ Onun katline giden süreç şu şekilde kaydedilmektedir: Yaz seferine tayin edilen Ca'fer b. Dînâr, bir kale ve mahzen ele geçirmiştir. Ömer b. Ubeydullah da bu sırada Ca'fer'den Rum topraklarına akın düzenlemek için izin istemiştir. Ömer'e Malatya halkından pek çok kişi katılmış, başlarında kralları bulunan kalabalık Rum ordusu onları Mercü'l-Uskuf'ta bulunan Erz/Erez mevkiinde karşılamış, şiddetli savaşta her iki taraftan çok sayıda kayıp verilmiştir. Sonunda 50 bin kişilik Rum ordusu Ömer'i kuşatıp onunla birlikte 2 bin Müslümanı katletmiştir. Bu olay Receb ayının ortalarında Cuma günü (3 Eylül 863) meydana gelmiştir. Taberî, *Târîh*, 9/260-261.

⁶⁵ Taberî, *Târîh*, 9/261; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 12/23; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/153.

⁶⁶ Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb*, 4/171.

4. ÖLÜMÜNÜN YANKILARI VE MUHAYYİLELERDEKİ KAHRAMANLIK İMGESİ

Ömer b. Ubeydullah ve Ali b. Yahyâ'nın ölümüyle ilgili haber Bağdat, Sâmerrâ ve civar şehirlerde duyulunca, buralarda karışıklıklar meydana gelmiştir. Bunların art arda gerçekleşen ölümleri halkı oldukça üzmüştür. Onların ölümlerinden kısa bir süre önce halifenin de öldürülmüş olması, özellikle Bağdat'ta belli bir süre kargaşanın hâkim olmasını netice vermiştir. Halkın bu protestosuna Şâkiriyye⁶⁷ birlikleri de katılınca kargaşanın boyutu büyümüş, hapishaneler boşaltılmış, çeşitli yağma girişimleri meydana gelmiştir.⁶⁸

Şâkiriyye birliklerinin başını çektiği Bağdat'taki kargaşanın sebebi, Ömer b. Ubeydullah ve Ali b. Yahyâ'nın öldürüldüklerini duyduklarında verdikleri tepki olarak açıklanmaktadır. Onların İslâm'ın yiğitleri (*şüc'ânü'l-İslâm*) oldukları, sugûr bölgesinde büyük etkiye sahip buldukları metinde ayrıca zikredilmektedir. Art arda şehit düşmeleri, halkı oldukça üzdüğü ve endişeye sevk ettiği bir gelişmedir. Bu gelişmeye Türklerin merkezde icra ettikleri birtakım faaliyetler de eklenince söz konusu kargaşa ortamının oluştuğu anlaşılmaktadır.⁶⁹ Ne var ki Şâkiriyye'nin kazan kaldırması 1 Safer 249'da (26 Mart 863) meydana gelmiştir. Taberî'nin verdiği tarih Ömer ve Ali'nin öldürüldükleri tarihten çok öncesine aittir. Anlaşılan o ki iki kahramanın öldürülmesinden çok önce Şâkiriyye kargaşa sürecini başlatmış, ölüm haberleri gelince halkın da üzüntülerini belli etmek amacıyla sokaklara çıkması, söz konusu karşılıklı tetikleme olmalıdır. Bu meyanda kaydedilen bazı tarihî haberler, iki komutanın halk tarafından çok sevildiğini ve bir tür kahraman olarak algılandıklarını göstermektedir. Evvelâ Taberî'nin 'O ikisi, Müslümanların azı dışıydiler' (*kânâ nâbiyeyn min enyâbi'l-Müslimîn*)⁷⁰ şeklindeki kaydı, Ezdî'nin de 'Sugûr bölgesindeki İslâm'ın iki yiğidi' (*şüc'ânü'l-İslâm*) betimlemesi⁷¹ ve İbn Tağrîberdî'nin 'Bilâd-ı Rûm'daki iki mücâhid' ifadesi⁷² söz konusu algıyı destekleyici argümanlardır. Öte yandan iki komutanın gözde askerleriyle birlikte öldürülmesi, Müslümanlar arasında büyük bir infiale sebep olduğu ve Rumlar üzerine gönüllü orduların çıkması için çağrı yapıldığı, şairlerin de bu hadiseyi dile getirdikleri belirtilmektedir.⁷³

Yukarıdaki kayıtlara ek olarak hususen erken dönem kaynaklarımızda yer alan iki anlatı detayı, kahramanlık imgesini destekleyici unsurlar içermektedir. Buna göre evvelâ Beyhakî'nin *el-Mehâsin ve'l-mesâvi* isimli eserinde Câhız'dan yapılan bir alıntıda, Ali b. Yahyâ'nın gazveler gerçekleştiren bir kahraman olarak anıldığı ve 'Ermenî' nisbesiyle metne yansıtıldığı görülmektedir. Onun bahsi geçtiğinde bu anlatıyı dinleyen insanların 'Allah, Ebü'l-Hasan'a rahmet etsin' dediği fark edilmektedir.⁷⁴ Diğer anlatı ise Mes'ûdî'ye aittir. İhtida etmiş ve dinî yaşantısının güzel olduğunu kaydettiği bir Rum'dan nakilde bulunan Mes'ûdî, Hıristiyanların savaş ve yiğitlikle anılan on kadar Müslümanın resmini kiliselerinin duvarlarına çizdiklerini, bunlar arasında Ali b. Yahyâ'nın da bulunduğunu ifade etmektedir. Ali b. Yahyâ'dan çok kısa bir süre önce şehit düşen Ömer b. Ubeydullah el-Akta' da bu tasvirlerde yer almaktadır.⁷⁵ Bu durum,⁷⁶ bir tür istihbarat amacı taşıyabilir. Örneğin resimleri çizilen kimselerin bölge halkı tarafından görüldükleri yerde

⁶⁷ Kennedy, kölemen olmayan ve Türk birliklerinin karşısı olan bu ordunun, Emin'le yapılan savaşın bitiminde Halife Me'mûn'la veya Uceyf b. Anbese ve Afşin maiyetinde batıya gelen İran kökenli kimseler olabileceğini dile getirmektedir. Hugh Kennedy, *The Armies of The Caliphs* (London-New York: Routledge, 2001), 126.

⁶⁸ Taberî, *Târîh*, 9/261-262.

⁶⁹ Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 2/54.

⁷⁰ Taberî, *Târîh*, 9/262.

⁷¹ Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 2/54.

⁷² İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 2/394.

⁷³ Ebû Bekir Muhammed b. Yahyâ es-Sûlî, *Kitâbü'l-Evrâk*, thk. V. I. Belyaev - A. B. Khalidov (Petersburg, 1998), 432.

⁷⁴ Beyhakî, *el-Mehâsin ve'l-mesâvi*, 581.

⁷⁵ Mes'ûdî, metinde -yaygın kullanım nedeniyle- Ömer olarak belirttiğimiz zâtın ismini burada Amr olarak kaydetmektedir. Diğer yandan söz konusu on kişiyi şu şekilde sıralayabiliriz: 1) Muâviye'nin bitrîk üzerine gönderip de Kostantiniyye'de onu esir eden adamı, 2) Abdullah el-Battâl [Gâzi], 3) Ömer b. Ubeydullah, 4) Ali b. Yahyâ el-Ermenî, 5) el-Arîl/Ureyl b. Bekkâr, 5) Ahmed b. Ebû Katîfe, 6) Karneyas [Karbiyâs] el-Baylekânî, 7) Karbiyâs'ın kız kardeşinin dilsiz muhafızı, 8) Yazmân el-Hâdim, 9) onun [Yazmân'ın] yanındaki bir adam, 10) Ebü'l-Kâsım b. Abdülbâki. Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, 4/171-172.

⁷⁶ Abbâsîlerin kuruluş döneminde Anadolu üzerine defalarca sefere çıkan Hasan b. Kahtabe'nin Rumlara korku saldığı, buna bağlı olarak şeytan olarak adlandırıldığı ve kiliselerinde onun resmini yaptıkları kaydedilmektedir. Yılmaz, *Abbâsî-Bizans Mücadelesi*, 156.

hızlı bir biçimde tanınmalarını mümkün kılmak gibi bir gayenin olduğu hissedilmektedir. Bu sayede bölge halkı, kendilerine zarar veren kişilerin halkın nazarında bilinmesi ve büyük düşmanlarını tanıtmak istemiş olmalıdır. Geç dönem kaynağı olan Sıbt İbnü'l-Cevzî'de bu doğrultuda bir anlayışın devam ettiği fark edilmektedir. O, Ali b. Yahyâ için savaş ve cihad işlerini yürüttüğünü, cesaretli bir kimse olduğunu, Rumlara kahr çektiğini (*lehu nikâyât mine'r-Rûm*), Ermeniye'den Meyyâfârikîn bölgesine geldiğinde Ömer b. Ubeydullah el-Akta'nın öldürüldüğünü haber aldığını, savaş mıntikasına dönerek Rumlarla çetin bir çarpışma gerçekleştirdiğini ve 400 'kahramanla' birlikte öldürüldüğünü zikretmektedir.⁷⁷ Yukarıdaki kahramanlık vurgularına ek olarak sugûr bölgesinde Müslümanlarla ittifak kuran Karbiyâs'ın *Digenis Akritas* destanında 'soylu liderler' arasında yer alması,⁷⁸ bu süreçte bölgede yiğitlik vurgusunun oldukça yoğun olduğunu göstermektedir. Tüm bu detaylar, sürekli savaş ve akınlar içerisinde yer alan Ali b. Yahyâ'nın halk nezdinde ve metinlerde kahraman olarak itibar gördüğüne dair çıkarım yapılmasına imkân tanımaktadır. Bununla birlikte onun kahramanlıklarının Battal Gazi gibi bir yazılı destana dönüşmediği görülmektedir.

SONUÇ

Abbâsî devletinin idarî, askerî ve diplomatik kanallarında istihdam edilen Ali b. Yahyâ'nın kökenine dair kaynaklarda yeterince somut ve açık kayıtlar olmasa da taşıdığı Ermenî nisbesi, Ermenîlerin yaşadığı bölge ve mntikalarda çokça faaliyet icra etmesi ve yine Ermenî asıllı olma ihtimali kuvvetli bulunan Karbiyâs'la ittifak halinde bulunması, onun köken itibarıyla Ermenî olma olasılığını önemli oranda artırmaktadır. Esasen bu meyanda önemli olan, onun bölgeyi tanıması ve buradaki akınlarda resmî olarak görevlendirilmesidir. Anlaşılan o ki devlet, siyasî bir hedef olarak gördüğü bazı mntikaları, oraları taniyan kimselerin idare ve tasarrufuna vermiş, bu doğrultuda daha etkin bir sürecin işlemesi mümkün olabilmıştır. Onun Sugûruşşâm'daki uzunca görevi için bu neticeye varmak mümkündür. Ali b. Yahyâ'nın valilik görevini icra ettiği mntikalar, esasen konum itibarıyla birbirinden apayrı özelliklere sahiptir. Bu durum, halife veya diğer yöneticilerden kaynaklanan bir tür merkezden uzaklaştırmanın neticesi olarak okunmuştur. Ermeniye ve Azerbaycan valiliği ise onun doğrudan etkin ve tesirli olduğu bölgede hizmet vermesini sağlamaya yönelik bilinçli bir adımın ürünüdür.

Kaynakların Ali b. Yahyâ'nın akınlarına dair tasvirleri, birbirlerinden kimi yerlerde önemli ölçüde farklılık arz etmektedir. Hususen İbnü'l-Cevzî ve Sıbt, çoğunlukla onların kazanımlarını vurgulayan bir tasvir sunmuşlardır. Bu durumun birçok sebebi olabilir. Müelliflerin yaşadıkları süreçte Doğu Roma ile olan siyasî temasların ve etkileri devam etmekte olan Haçlı seferlerinin bundan bağımsız olmayacağı akla gelen başat unsur olarak görünmektedir. Onların rivayet sunumunda dikkat çekici olan, yeni kavramlar üretmeleridir. Bu doğrultuda örneğin *'ilc* kelimesi, içerisinde bir tür tanımlama da içermekle birlikte erken dönem eserlerinde yer almamaktadır. Bu durum, müellifin metne yüklediği anlamı açıklaması nedeniyle manidardır.

Düzenlenen seferlerin, çoğunlukla anlık ve hızlı bir baskın olarak icra edildiğini ifade etmek mümkündür. Her şeyden önce bu baskınlar, sugûr bölgelerinde bulunan Doğu Roma'ya ait yerleşim merkezlerini hedef almaktadır. Burada pek çok amaç sayılabilecekse de ağırlıklı tercih unsuru, düşman kuvvetlerin askerî operasyonlarını caydırıcı bir etkide bulunmak olmalıdır. Ayrıca iktisadî faktörler de önemli bir etkidir. Örneğin 246 (860) yılında her birliğin büyük baş veya faydası dokunabilecek hayvan ele geçirmesi, söz konusu iktisadî gerekçeleri açıklayıcı niteliktedir. Doğu Roma ile sınır bölgelerinde yer alan köy ve yerleşim merkezlerinin iki siyasî güç tarafından düzenlenen misilleme harekâtında -kaynakların da tasdikiyle- çokça yağmaya maruz kaldığı görülmektedir.

⁷⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ât*, 15/265; krş. Ebü's-Safâ Halil b. Aybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût - Türkî Mustafa (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000), 22/190.

⁷⁸ Nina G. Garsoïan, "Byzantine Heresy. A Reinterpretation", *Dumbarton Oaks Papers* 25 (1971), 90. Söz konusu destan üzerinde Ermeni olduğu düşünülen Karbiyâs'a dair bazı kayıtlar için bk. Hratch Bartikian, "Armenia and Armenians in the Byzantine epic", *Digenes Akrites: New Approaches to Byzantine Heroic Poetry*, ed. Roderick Beaton, David Ricks (Cambridge: Variorum, 1993), 86-92.

Valilik veya diplomatik girişimlerinden daha ziyade Ali b. Yahyâ, gerçekleştirdiği akın ve baskın faaliyetleri münasebetiyle belli bir tarihî üne kavuştuğu anlaşılmaktadır. Onun yaşadığı süreç içerisinde de İslâm topraklarında -düzenlediği seferler saikiyle- tanındığı, bu tanınırlığın belirgin bir kahraman imajını şekillendirdiği ifade edilebilir. Vefatı akabinde halk nezdinde ortaya çıkan galeyana ve yas hali, bu durumu açıklamaktadır. Burada dikkat çekici olan husus, Ali b. Yahyâ'nın eş zamanlı olarak harekât düzenlediği Ömer b. Ubeydullah el-Akta' ve Karbiyâs ile birlikte ortak bir kahraman motifi üzerinden işlenmeleridir. Ömer b. Ubeydullah, Beyhakî, Mes'ûdî ve Sibt İbnü'l-Cevzî'de kahramanlar olarak anılmakta, Karbiyâs ise *Digenis Akritas* destanında ileri gelen bir kimse olarak zikredilmektedir. Bu durum, oluşturulan anlatılarda coğrafyanın yerinin oldukça önemli olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- “Ammûriye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 27 Mart 2023). <https://islamansiklopedisi.org.tr/ammuriye>
- Azîmî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali. *Târîhu Haleb*. thk. İbrâhîm Za'rûr. Dımaşk, 1984.
- Bartikian, Hratch. “Armenia and Armenians in the Byzantine epic”. *Digenes Akrites: New Approaches to Byzantine Heroic Poetry*. ed. Roderick Beaton - David Ricks. Cambridge: Variorum, 1993, 86-92.
- Belâzürî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988.
- Beyazyüz Sipahioğlu, Kevser. “Ya'kübi”, *Bağdat'ın Ünlü Tarihçileri*, ed. Nahide Bozkurt. 101-115. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.
- Beyhakî, İbrâhîm b. Muhammed. *el-Mehâsin ve'l-mesâvî*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr. *el-Buhalâ*. thk. Taha el-Hâcirî. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1981.
- Canard, Marius. “Les principaux personnages du roman de chevalerie arabe *Ḍât al-Himma wa-l-baṭṭâl*”. *Arabica* 8/2 (1961), 158-173.
- Emecen, Feridun. “Geç Orta Çağ Anadolu'sunda Bir Selçuklu Kenti Bolvadin'in Tarihi Gelişimi Üzerine Bazı Notlar”. *Belleten* 85/302 (Nisan 2021), 17-28.
- Eskin, Ümit. *Abbâsîler Döneminde Valilik (132-232/750-847)*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2022.
- Ezdî, Ebû Zekeriyâ Yezîd b. Muhammed. *Târîhu'l-Mevsîl*. thk. Ahmed A. Mahmûd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-Lüga*. nşr. Muhammed Avd Mir'ab. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, 2001.
- Flemming, Barbara. *Geç Ortaçağ Dönemi'nde Pamfilya, Pisidya ve Likya'nın Tarihi Coğrafyası*. çev. Hüseyin Turan Bağçeci. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Garsoïan, Nina G. “Byzantine Heresy. A Reinterpretation”. *Dumbarton Oaks Papers* 25 (1971), 85-113.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*. nşr. Mehdî el-Mahzûmî - İbrahim es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988.
- Huxley, George L. “The Emperor Michael III and the Battle of Bishop's Meadow (A.D. 863)”. *Greek, Roman and Byzantine Studies* 16/4 (1975), 443-450.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan. *Cemheretü'l-Lüga*. nşr. Remzî Munîr Ba'lebekî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1408/1987.
- İbn Hurdazbih. Ebû'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdullah. *el-Mesâlik ve'l-memâlik*. Leiden: Brill, 1889.
- İbn Tağrıberdî, Ebû'l-Mehâsin Yûsuf. *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire*. thk. Muhammed H. Şemseddin. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1992.

- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali. *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ vd. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-Târîh*. thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdi. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987.
- Kazhdan, Alexander P. (ed.). *The Oxford Dictionary of Byzantium*. 3 Cilt. New York-Oxford: Oxford University Press, 1991.
- Kennedy, Hugh. *The Armies of The Caliphs*. London-New York: Routledge, 2001.
- Kindî, Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf. *Kitâbü'l-vulât ve kitâbü'l-kudât*. nşr. Muhammed H. M. İsmail-Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin. *Mürûcû'z-zeheb meâdinü'l-cevher*. thk. Kemâl Hasan Mer'î. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1425/2005.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin. *et-Tenbîh ve'l-işrâf*. thk. Abdullah İsmail es-Sâvî. Kahire: el-Mektebetü't-Târihiyye, 1357/1938.
- Safedî, Ebü's-Safâ Halil b. Aybek. *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnaût - Türkî Mustafa. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000.
- Sakaoğlu, Necdet. *Yitik Bir Anadolu Beyliği Mengücekoğulları*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.
- Savran, Ahmet. "Meyyâfârikin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 28 Mart 2023). <https://islamansiklopedisi.org.tr/meyyafarikin>
- Shaban, M. A. *Islamic History: A New Interpretation II A.D. 750-1055 (A.H. 132-448)*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu. *Mir'âtü'z-zamân fî tevârihi'l-a'yân*. nşr. Muhammed Berekât vd. 23 Cilt. Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1434/2013.
- Sûlî, Ebû Bekir Muhammed b. Yahyâ. *Kitâbü'l-Evrâk*. thk. V. I. Belyaev-A. B. Khalidov (Petersburg, 1998).
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammad b. Cerîr. *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Meârif, 1387/1967.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammad b. Cerîr. *The History of al-Tabari: Incipient Decline*. ed. Ehsan Yar-Shater. İng. çev. Joel L. Kraemer. New York: State University of New York Press, 1989.
- Ubeyd, Taha Hudar. "el-Kâid Ali b. Yahyâ el-Ermenî (t. 249 h./863 m.) ve Devruhu'l-Harbî ve'l-İdârî". *Mecelletü Ehbâsi Külliyyeti't-Terbeviyyeti'l-Esâsiyye* 11/4 (2012), 324-338.
- Vacca, Alison. "Nisbas of the North: Muslims from Armenia, Caucasian Albania, and Azerbaijan in Arabic Biographical Dictionaries (4th-7th centuries AH)", *Arabica* 62 (2015), 521-550.
- Vasiliev, A. A. *Byzance et les Arabes*. Bruxelles, 1935.
- Ya'kûbî, Ebû Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. thk. Abdülemir Mühennâ. 2 Cilt. Beyrut: Şirketü'l-İlmî li'l-Matbûât, 1431/2010.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah (ö. 626/1229), *Mu'cemü'l-Buldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1995.
- Yılmaz, Saim. *Anadolu'da Abbâsî-Bizans Mücadelesi (132-193/750-809)*. İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 2015.
- Zeynüddîn er-Râzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir. *Muhtâru's-sihâh*. nşr. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrût-Sayda: el-Mektebetü'l-Asriyye-ed-Dâru'n-Nemûzeciyye, 1420/1999.

STRUCTURED ABSTRACT

The main problem this study focuses on is the origin, identity and activities of ‘Ali b. Yaḥyā al-Armanī. Focusing on how the activities of an Armenian statesman in the Abbasid State took shape is among the main objectives in this framework. The study utilizes early Arabic sources, Syriac chronicles, literary narratives and even epics. Accordingly, historical material is accessed and his position in Abbasid literature is questioned. The results show that ‘Ali b. Yaḥyā was placed in the heroic profile as an extraordinary statesman. The sources’ descriptions of ‘Ali b. Yaḥyā’s raids differ significantly from each other in some places. Ibn al-Jawzī and al-Sibṭ Ibn al-Jawzī, in particular, mostly emphasize their achievements. There may be many reasons for this situation. The political contacts with Eastern Rome during their lifetime and the ongoing Crusades seem to be the main factors that come to mind. What is remarkable in their presentation of narrations is their production of new concepts. In this respect, for example, the word ‘ilj, although it contains some kind of definition, does not appear in the early works. This is significant as it explains the meaning that the author attributes to the text. It is possible to state that these campaigns were mostly carried out as instant and quick raids. First of all, these raids targeted the settlement centers of Eastern Rome in the sugūr regions. Although many purposes can be listed here, the predominant factor of choice seems to be economic factors. For example, in 246 (860), each unit captured cattle or useful livestock, which explains the economic motives in question. It is possible to conclude that the villages and settlements in the border areas with Eastern Rome were subjected to a great deal of looting in the retaliatory campaigns organized by the two political powers, as confirmed by the sources. It is understood that rather than his governorship or diplomatic initiatives, ‘Ali b. Yaḥyā gained a certain historical reputation due to his raiding and raiding activities. It can be stated that during his lifetime, he was recognized in the lands of Islam due to the expeditions he organized, and this recognition shaped the image of a prominent hero. The state of public outrage and mourning that emerged after his death explains this situation. What is noteworthy here is that ‘Ali b. Yaḥyā is portrayed through a common hero motif together with ‘Umar b. Ubayd Allāh al-‘Aqta’ and Karbiyās, with whom ‘Ali b. Yaḥyā organized simultaneous operations. ‘Umar b. Ubayd Allāh is mentioned as a hero in al-Bayhaqī, al-Mas‘ūdī, and Sibṭ Ibn al-Jawzī, while Karbiyās is mentioned as a prominent person in the Digenis Akritas epic. This shows that the place of geography in the narratives created is quite important. Based on the duties he performed, it is understood that military service played a prominent role in ‘Ali b. Yaḥyā’s career. His appearance on the stage of history is also directly related to this field. This strengthens the possibility that he was trained as a soldier. In this context, he may have been one of the leading military elites who grew up in the Armenian region. The fact that he waged war as a governor shows that he held a kind of governor-soldier position and that his job description did not include a limiting scope.

EKLER

Ömer b. Ubeydullah el-Akta'ın öldürüldüğü savaş sahnesi. *John Skylitzes Kroniği* (13. Yüzyıl), cod. Vitr. 26-2, fol. 73va, Madrid National Library.⁷⁹

Yılında Anadolu'nun Siyasi Haritası⁸⁰

⁷⁹ https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fighting_between_Byzantines_and_Arabs_Chronicon_of_Ioannis_Skylitzes_end_of_13th_century.jpg (erişim 4 Ağustos 2023).

⁸⁰ https://en.m.wikipedia.org/wiki/File:Asia_Minor_ca_842_AD.svg (erişim 22 Kasım 2023).